

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 4 1986



ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör

Fil. dr Sten Skansjö

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. kand. Allan Persson, Lund

Landsarkivarie Anna-Christina Ulf-
sparre-Meurling, Lund

innehåll

	Sid.
Märta Strömberg: De första på Österlen?	1
Lasse Wallin: Bebyggelse i 1600-talets Kristianopol	15
Aktuellt om antikvariskt:	
Bengt Jacobsson: Två medeltida träbrunnar i Trelleborg	25
Lars Hansen: Hanöbuktens forntida miljö i en tvärvetenskaplig betraktelse	27
Klas Hyltén-Cavallius: Restaurering av Tycho Brahe-minnena på Ven	29

Omslagsteckning av Monica Centerwall

De första på Österlen?

Av Märta Strömberg

Lunds universitets historiska museum, Kraftstorg 1, S-223 50 Lund

Inom Hagestadsområdets undersökningsområde har man efter hand registrerat ett stort antal mesolitiska fyndplatser, bl.a. spår av boplatser för mindre jägargrupper.

Efter andra världskrigets slut tog forskningen om de äldsta »skåningarna» ny fart genom att lundadocenten Carl-Axel Althin med hjälp av en grupp yngre arkeologer, bl.a. Mats P. Malmer och förf., startade Agerödsutgrävningarna i det gamla Ringsjösystemet i landskapets inre. Det var ett projekt med vida vyer, ingalunda begränsat till de enskilda lokaler, som man successivt kom att undersöka. Genom utgrävning på dessa strategiskt utvalda platser med noggrann inmätning av fyndnivåerna och nära samarbete med naturvetare ville man skapa en stabil bas för resonemang och slutsatser om hur de tidiga jägar-fiskar-samlargrupperna valde sina boplatser, vilka bytesdjuren var under olika årstider och vad man för övrigt levde på samt hur redskapen såg ut och förändrades. Den förväntade kunskapen skulle utnyttjas för att söka se den mesolitiska tiden, jägarstenåldern (ca 8000–3000 f.Kr. enligt dåtida kronologi, nu 10000–4200 f.Kr.) i ett vidare geografiskt, kulturellt och tidsmässigt perspektiv, vilket bl.a. tog sig uttryck i undersökningar i Frankrike.

Ett rikt och mångskiftande material togs under senare delen av 40-talet och början av 50-talet fram ur mossjord och kulturlager, och ett stort arbete utfördes samtidigt i det s.k. mesolitiska laborato-

riet i Lund. Forskningen resulterade i en rad skrifter. Tyvärr var förhållandena för docenter på den tiden mycket otrygga, och Althin nödgades lämna universitetet för annan typ av verksamhet. Detta ledde till att den viktiga bearbetningen av fynden från de stora utgrävningarna inte kunde fortsättas och avslutas, framför allt som medarbetarna övergått till forskningsuppgifter inom andra arkeologiska fält. Det kom att dröja länge, innan Ageröd och övriga mesolitiska fyndplatser togs upp på nytt för granskning och då delvis med nya frågor och ny metodik.

Tidigare framkomna mesolitiska fynd i en mindre region

I detta sammanhang skall uppmärksamheten riktas mot en liten del av Althins arbetsområde, nämligen Österlen. En av de skrifter Althin publicerade består till en betydande del av en katalogartad redovisning av mesolitiska fyndplatser i Skåne. Man ser där, att sydöstra Skåne uppvisar ytterst få bestämbara boplatserfynd. Det finns dock ett par undantag. Det ena är Ystads Sandskog, det andra Vik norr om Simrishamn med ett material från sen fångstkultur.¹ Däremellan kunde endast redovisas några få orter med obestämbara fynd.

Detta medförde, att vi hade en något pessimistisk inställning till möjligheterna att få goda belägg för just jägarstenåldern, när vi på 60-talet startade Hagestadsundersökningarna, ett projekt med syfte att söka klarlägga den forntida bebyggelseutvecklingen i en kustbygd.

Fastän vi vid starten inte hade hunnit göra en grundligare genomgång av det äldre källmaterialet i olika skrifter visste vi, att man tidigare hade funnit ben- och hornföremål samt djurben i Hagestads mosse liksom även i andra mossar på Österlen. När vi sedan gick igenom de många fornsakssamlingarna i privat ägo fann vi också en del flintredskap av mesolitisk prägel. Allt detta tillsammans gjorde det rimligt att anta, att Hagestad sporadiskt besökts av fångstgrupper. Att döma av fyndplatsernas läge skulle man ha uppehållit sig i södra Hagestad vid den vik, som sedan blev Hagestads mosse. Fynd i andra delar av sydöstra Skåne antogs tyda på att jägargrupper gjort liknande fåtaliga och kortvariga uppehåll. Mer kunde man inte säga utifrån det trots allt obetydliga antal föremål, som då stod till förfogande.

De första fältarbetena leder till ändrad uppfattning om bosättningsförloppet

Mesolitiska föremål påträffades dock mycket snart och egentligen helt oväntat. Genom rekognoscering och provgrovsgrävning i södra Hagestad på nr 6:2 A, 6:4 och 26:10 hade vi funnit kulturlager och spår av anläggningar från äldre järnålder, och vi tog därför upp flera schakt för att få en bättre inblick i karaktären på dessa boplatsslämningar.² Vi fann då mikroliter, som tillhör ledformerna i redskapsbeståndet under äldre mesolitisk tid, jämte mikroskåp, block, avslag m.m.

Dessa flintföremål låg i sanden under kulturlagret, men de påträffades inte alltid på samma djup. Ibland kunde man finna flinta en hel meter under markytan, medan man andra gånger stötte på samma slags material endast en halv meter ned i marken. Detta var i början förbryllande, men vid närmare studium av fyndomständigheterna tillsammans med en geolog kom vi fram till att området måste ha varit utsatt för sandflykt och därigenom blivit småkupert.³

Den första upptäckten följdes efterhand av fler, som vid undersökning visade sig antingen ha samma prägel eller vara något avvikande. Detta förändrade den bild vi tidigare haft och gjorde det nödvändigt att formulera nya hypoteser:

- 1) Hagestad har erbjudit så attraktiva resurser, att området under mesolitikum besöktes vid upprepade tillfällen, betydligt fler än tidigare antagits;
- 2) Man har då inte enbart vistats i direkt anslutning till platsen för Hagestads mosse utan även på andra ställen, men ändå i södra Hagestad. Till detta resursområde bör man även föra den äldre mesolitiska (boreala) tidens kust, som nu ligger under vatten;
- 3) Alla boplatser har varit små och utnyttjade av en liten grupp människor under så kort tid, att någon större mängd kulturrester ej hunnit avsättas resp. bevaras till vår tid;
- 4) Resultaten i Hagestad bör kunna överföras till övriga delar av sydöstra Skånes kustbygd på grund av liknande förutsättningar.

Ytfynd

Vid rekognosceringarna påträffades ibland ytfynd, som talade för att där har legat en boplat. Då grävdes provgropar

eller sökschakt för att avslöja ev. kvarvarande kulturlager eller anläggningar. För att kunna göra iakttagelser och utöka materialmängden uppsöktes platsen sedan under en eller flera följande säsonger. På så sätt kunde vi avgränsa många boplatser trots att det ofta inte fanns några bevarade lager utan endast hårdrester och spridd flinta. I de flesta fall visade det sig vara ganska små ytor på ca 20×20 m, ofta mindre och i vissa fall mer. Man kan emellertid inte sätta likhetstecken mellan den yta, inom vilken man finner lösfynd och den ursprungliga boplatser- eller aktivitetssytan beroende på att föremålen i större eller mindre utsträckning kan ha spritts ut genom i första hand odlingen. I en relativt jämn terräng behöver det dock inte vara fråga om några stora förskjutningar. Det har man kunnat konstatera i de fall där det finns bevarade lämningar under det plöjda skiktet.

Landskap och djurliv

När man studerar en bosättning från en viss förhistorisk period försöker man alltid föreställa sig hur naturen varit beskaffad under den aktuella tiden. Hagestad är numera ett öppet, till stora delar uppodlat landskap. Så var det inte under jägarstenåldern. Stranden låg längre ut under det äldre mesolitiska skedet, den boreala tiden. Det som nu är mosse var då en vik med förbindelse ut mot Östersjön genom Tykeå, och det fanns flera åar eller bäckar, mera vattenfyllda än i dag. Markerna täcktes säkert till övervägande delen av skog, som förmodligen varierat efter underlagets beskaffenhet. Det var tall, björk, hassel och al och senare inslag av ek, alm och lind. Dessutom fanns det en rik örtflora.

I ett sådant landskap bör det ha funnits rikligt med vilt, såsom uroxc, älg, kron-

hjort, rådjur, vildsvin, bäver och diverse smådjur och därmed goda försörjningsmöjligheter för jägargrupper. Vid kusten har man kunnat jaga säl och en del fågelarter samt givetvis fiska. Det sistnämnda gäller även vattendragen inåt land. Bär och frukter, honung och en del växter har också varit viktiga inslag i kosthålllet. Man kan också nämna att olika musselarter kunnat utnyttjas, däribland väl framför allt blåmusslor. Man får dock ha i minnet, att det inte alls var fråga om så rika förekomster som i Danmark eller på svenska västkusten.

Under yngre mesolitikum, atlantisk tid, sker en förändring genom att vattnet i Östersjön stiger och därmed dränker en bit av kusten och de äldre boplatser, som säkert befunnit sig nära dåtida strand.

Nya fältarbeten

Arbetet i Hagestad kunde tyvärr inte inriktas enbart på mesolitiska fyndplatser utan måste företas i en viss ordning allt eftersom man fick tillgång till de olika fälten. Men genom att man blivit medveten om att det var möjligt att belägga mesolitiska uppehållsplatser blev det angeläget att skärpa blicken även för mycket små förekomster i ytan och att i samband med utgrävningarna noga kontrollera, om det fanns mesolitiska inslag i eller under kulturlager eller gravar. Hagestads mosse borde ha kunnat ge välbevarade fynd – och skulle förmodligen vid en stor utgrävning ge vissa resultat – men den intensiva torvtäkten och andra ingrepp har medfört så stor skada, att vi i varje fall inte hittills kunnat göra några omfattande fältarbeten där. I stället fick vi inrikta oss på de odlade fälten och vissa ytor invid dessa.

Allt eftersom fältarbetena pågick observerades fler och fler spår av jägar-

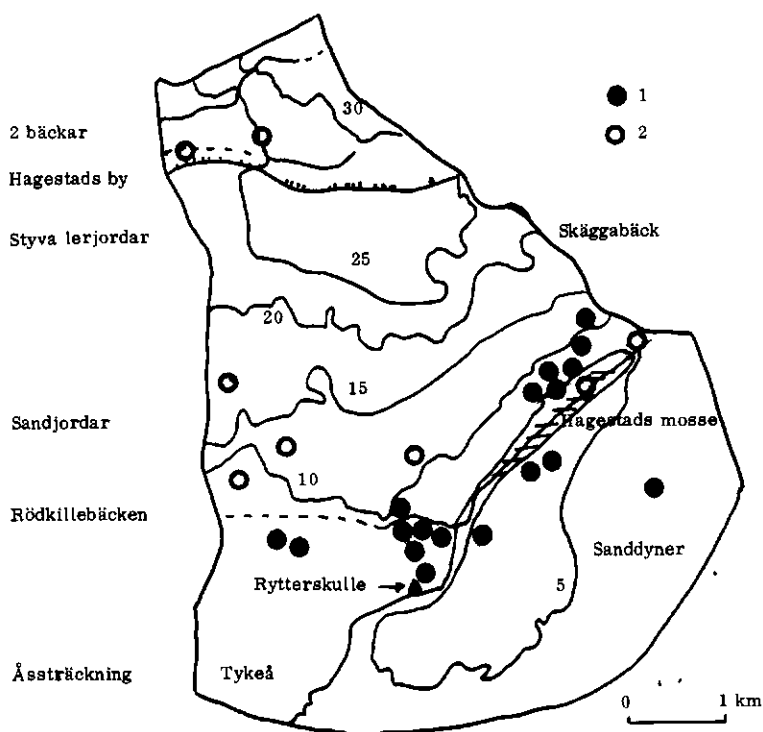


Fig. 1. Registrerade fyndplatser i Hagestad. 1=boplatser, 2=udda fynd. Teckning Märta Strömberg.

gruppernas vistelse i området. Fig. 1 visar fyndplatsernas utbredning. Som framgår av kartan ligger boplatserna spridda i södra Hagestad, runt om Hagestads mosse och vid bäckarna. De flesta är belägna mellan 5–10-meterskurvorna. Därjämte har vi noterat några ytfynd i andra delar av området och då även långt upp i norr vid Tuvebäcken i den gamla bykärnan, där terrängen stigit till ca 30 m ö.h.

Med mesolitisk »boplatser» menas här ett område, inom vilket det förekommer skörbränd sten eller andra tydliga spår av hårdar eller rester av konstruktioner i kombination med flinta, som ofta har vit eller blåvit yta.

De bästa resultaten av undersökningarna uppnåddes i ett område norr om den höga kuståsen med Rytterskulle nära Rödkillebäcken och inte långt från mos-

sen på Hagestad 6:2 A. Här påträffades lämningar, som tolkades som spår av hyddor eller tält. Vidare fann vi föremål i tunna kulturlager eller på gamla markytor samt en mängd ytfynd på 6:2 A och närliggande marker med ägonummer 6:4 och 26:10.

Endast ett litet urval föremål kan avbildas här. Fig. 2 och 3 visar kärnyxor av olika slag, därav en fragmentarisk, från Hagestad 6:2 A och 26:10. Mikrospånkärnor, som utgör halvfabrikat för framställning av mikrospån, avbildas på fig. 4 a, mikroliter med varierande form från 6:2 A och 26:10 på fig. 4 b och c. Från Hagestad 25:3 och 31:4 D, som är fyndplatser belägna söder om mossen, kommer några kärnyxor, som avbildas på fig. 5 och 6.

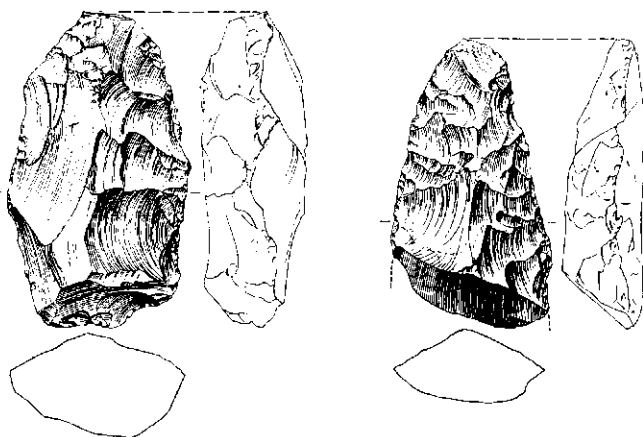


Fig. 2. Kärnyxor från Hagestad 6:2 A. 1:2. Teckning Bertil Centerwall.

Hyddor eller tält

Störst intresse tilldrog sig de fyra hyddbottnarna. Det var små anläggningar, bara 3,4–3,8 m långa och 2,9–3,4 m breda, ovala eller nästan runda. De var något nedsänkta i marken och hade en fyllning av sot och ev. även jordblandad sand, och det fanns lämningar av hårdar eller kok-

gropar. Däremot iakttogs inte några säkra spår av stolpar eller stöd för tältpinnar, men dessa behöver inte ha lämnat tydliga märken efter sig.

I fyllningen låg det spridd flinta, och i två fall fanns det anledning att räkna med att man suttit där och slagit till redskap.

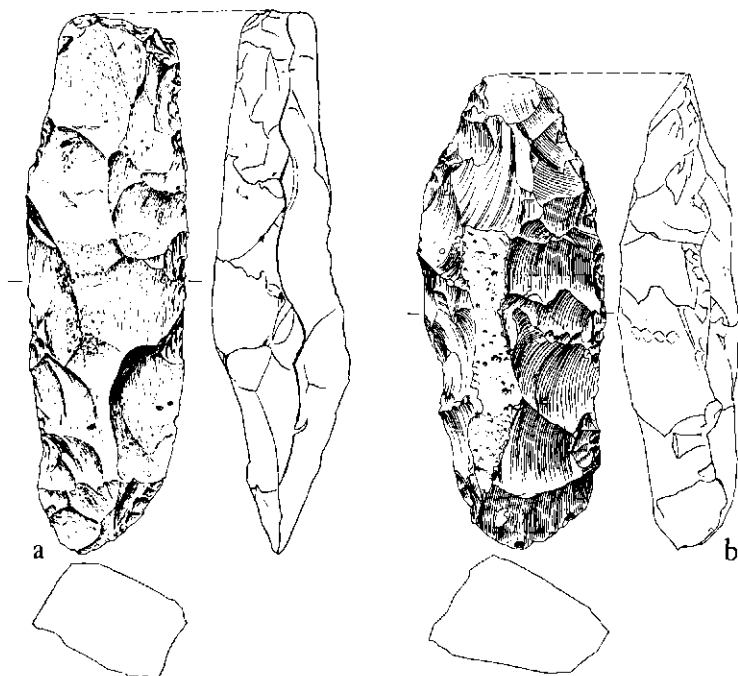


Fig. 3. Kärnyxor från Hagestad 6:2 A (a) och 26:10 (b). 1:2. Teckning Bertil Centerwall.

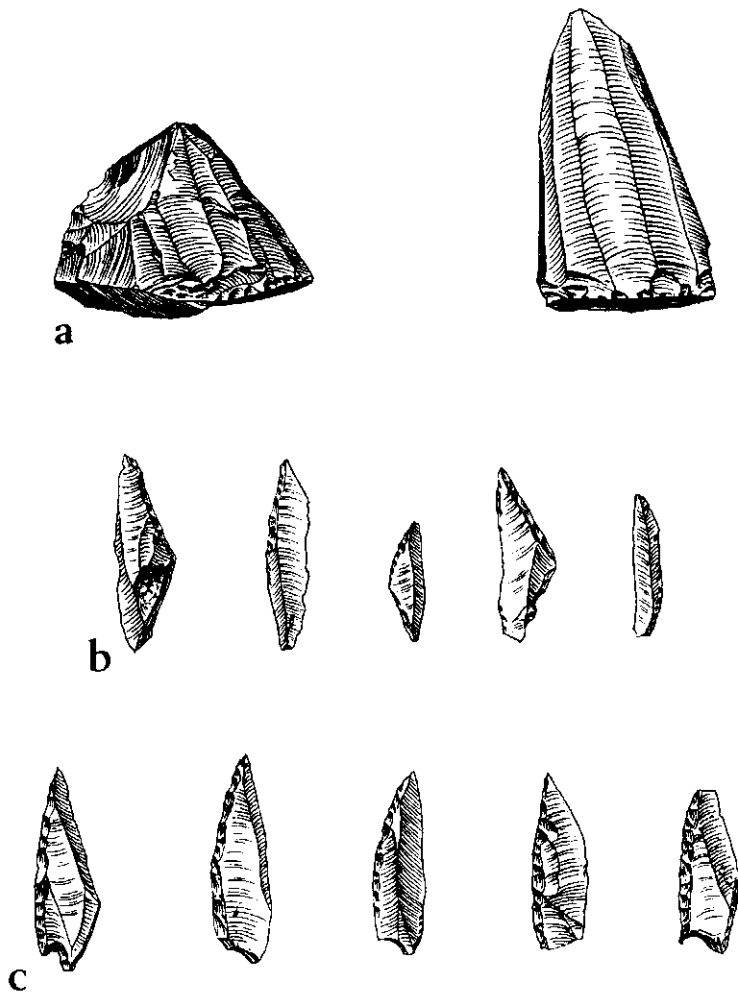


Fig. 4. Mikrospånkärnor från Hagestad 6:2 A (a), mikroliter från 6:2 A och 26:10 (b, c). 1:1. Teckning Bertil Centerwall.

Det påträffades nämligen dels en mängd ytterst små flintflisor, dels en del större avslag, som hörde samman med en avslagskärna. För övrigt bestod flintmaterialet av mikroliter, mikrospån, skrapor, avslagskärnor, avslag och avfall m.m. Mikroliterna är små regelbundet retuscherade mikrospån med samma former som på fig. 4, men även andra typer av utförande förekommer. Avslagen är i och för sig halvfabrikat men kan genom sina skarpa kanter ibland ha fungerat som skärande verktyg.

I två hyddbottnar låg några föremål samlade till små koncentrationer, men för övrigt var materialet ganska jämnt fördelat i lagret. Också träkol och brända hasselnötsskal påträffades i ett par fall, vilket i en anläggning möjliggjorde en C 14-datering till 8650 ± 105 år före nutid. Utan omräkning (kalibrering) skulle det betyda 6700 f.Kr., eljest något tusental år äldre.⁴

En liknande hyddbotten kom i dagen ett stycke västerut, på Hagestad 44:6 D, också här relativt nära Rödkillebäcken.

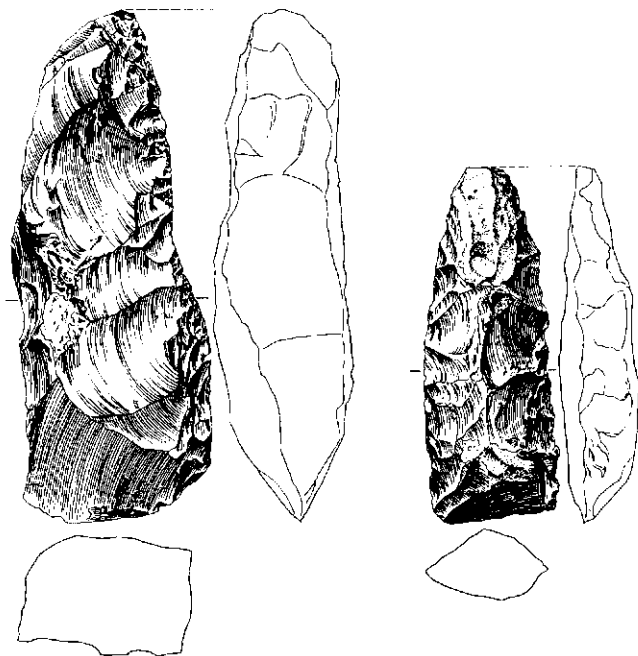


Fig. 5. Kärnyxor från Hagestad 25:3.
1:2. Teckning Bertil Centerwall.

Man kan också påminna om att det tidigare har publicerats en redogörelse för en fyndplats med flera hyddbottnar vid Tobisborg i norra utkanten av Simrishamn.⁵ De var också små, ovala eller runda anläggningar från samma äldre mesolitiska tid. När de blev kända väckte de berättigad uppmärksamhet genom sitt läge nära stranden, som inte varit vanligt i det material, som hittills stått till buds för våra analyser.

Även om dessa anläggningar inte är så tydliga i konstruktionen är det uppenbart, att de förekommer på de mesolitiska fyndplatserna i sydöstra Skåne och att de bör anses vara just hyddor eller tält. Troligen har det funnits fler sådana i södra Hagestad. Inom det nämnda området på Hagestad 6:2 A och angränsande fält fann vi på flera ställen tunna lager med karakteristiska mesolitiska föremål. Eftersom platsen också rymmer lämningar av bebyggelse under yngre bronsålder

och tidig järnålder kan man befara, att äldre anläggningar ibland rubbats och att nedgrävningar skett så att det inte går att få en samlad bild av de ursprungliga förhållandena i hela området.

Den täta fyndspridningen talar för att människor uppehållit sig här antingen vid många återkommande tillfällen eller några få gånger i en litet större grupp, som då kan ha byggt fler hyddor eller tält. Ytor för var och en av dessa blir visserligen inte mer än 10–12 kvm, men det kan mycket väl ha räckt under säsongsuppehåll för en liten social enhet som en familj eller kanske endast ett par medlemmar ur en jägargrupp.

Vi kan inte heller utesluta, att det också har funnits större hyddor inom detta område eller kanske ute i det lilla kärr, som nu är uppodlat. I andra delar av Skåne och i Danmark har man nämligen funnit stora hyddor med sådan placering i våtmarken, att bevaringsförhållandena

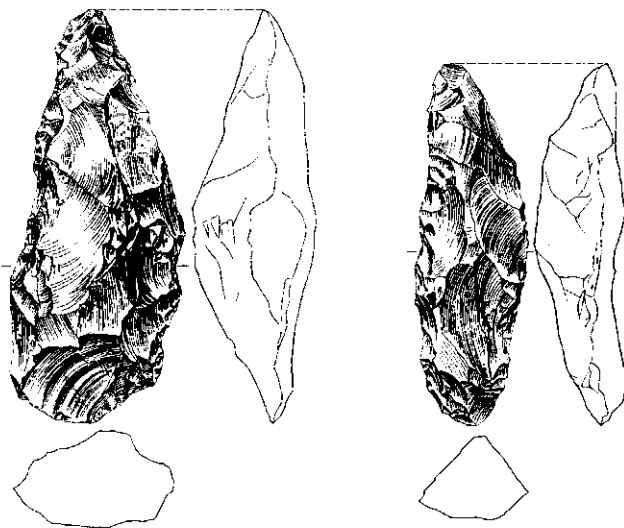


Fig. 6. Kärnyxor från Hagestad 31:4
D. 1:2. Teckning Bertil Centerwall.

varit betydligt bättre.⁶ Men det kan också ha varit speciellt kännetecknande för vissa regioner med dessa små hyddor, som vi nu funnit på några platser. Förutom i sydöstra Skåne har man belägg på Öland och även i Östtyskland finns det exempel på mindre hyddor.⁷

Många fyndplatser i olika delar av Hagestad

På kartan fig. 1 redovisas 26 fyndplatser. Några av dessa har redan berörts. I en del fall har man hittills endast funnit enstaka föremål, och man kan därför inte kalla dem boplatser. Flertalet sådana udda fynd ligger norr om kärnområdet vid Hagestads mosse. Det skulle då kunna ligga nära till hands att tolka dessa fynd som borttappade föremål eller i varje fall inte tydande på annat än en högst tillfällig rastplats. Det är dock inte säkert, att det förhåller sig så. Möjligen kan det i stället vara svårigheten att upptäcka dessa ofta mycket små föremål som mikroliter och mikrospån, som gör att man inte kunnat återfinna fler platser med mer än enstaka flintbitar.

I den norra hälften av Hagestad består marken till övervägande del av tunga eller relativt tunga jordar, som ofta klumpar sig och där det är svårt att rekognoscera och observera småföremål. I någon mån har vi också haft förutfattade meningar om lämpliga bosättningsområden under förhistorisk tid (dock givetvis främst de agrara skedena), vilket lett till att man gjort större arbetsinsatser på de lättare jordarna och på marker i närheten av vattendrag. Men eftersom det i planeringen av fältarbetena ingick, att alla fält skulle uppsökas har vi ändå ansträngt oss att motverka denna förhandsinställning till förhållandet mellan viss marktyp och bosättning. Trots detta sistnämnda är det möjligt, att det vid intensivare fältstudier på just lerhaltiga marker skulle gå att finna boplatssytor, som varit mer eller mindre tillfälliga rastplatser trots att det i de flesta fall är litet större avstånd till vatten än för övriga marktyper i området.

I södra Hagestad är fyndplatserna så många, att man inte kan tolka dem som helt tillfälliga besök utan man får i stället föreställa sig, att de på något sätt ingått i en årscykel. Men då får man inte glöm-

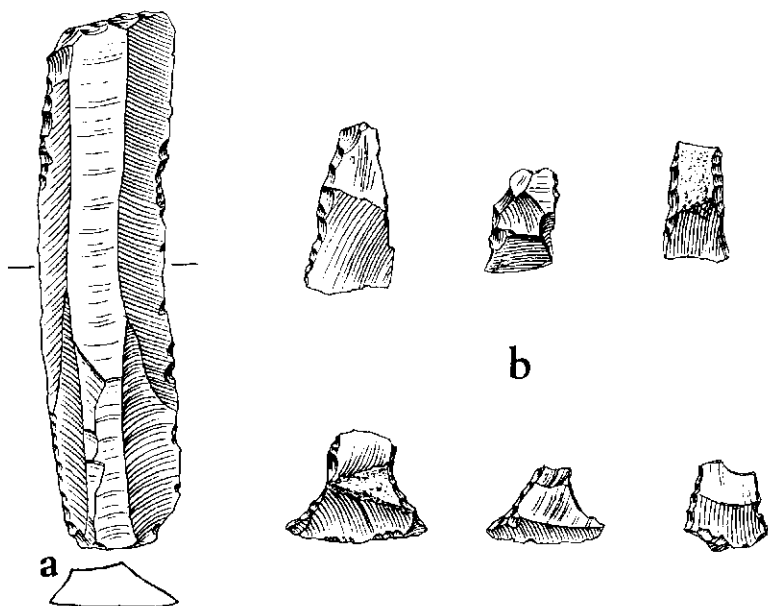


Fig. 7. Spånskrapa (a) och tvärpilar (b) från Hagestad 24:1. 1:1. Teckning Bertil Centerwall.

ma, att det under äldre mesolitisk tid även har funnits kustboplatser, som nu ligger på Östersjöns botten. Det är också sannolikt, att det existerat fler boplatser än vi kunnat lokalisera runt Hagestads mosse. Den senare bosättningen med stora hus och många aktiviteter kan ha förstört mycket. De människor, som sökte sig hit, har varit intresserade av jakt, fiske och insamling i just denna typ av landskap, som erbjöd så goda och omväxlande resurser vid kusten, i vattendragen och i skogsmarkerna därintill.

Men jägargrupper rör sig inom större områden. Man kan visserligen antas ha en s.k. basboplat, som är lämplig för åretruntboende och en fast punkt under ett eller flera år. Men härifrån har man i smågrupper, d.v.s. en eller ett par kärnfamiljer, ibland kanske bara några specialiserade jägare eller fångstmän givit sig iväg på expeditioner under vissa säsonger. De har vid behov säkert följt sitt förväntade jakthytte norrut i skogsmarkerna och terrängen däromkring. Då har de

gjort tillfälliga uppehåll, som ibland kan tolkas som små boplatser genom att det finns härdrester och flinta. I andra fall finner man kanske endast någon eller några få flintbitar på en sådan plats.

Som nämnt har alltså boplatserna i de flesta fall varit ganska små, men på vissa ställen såsom på Hagestad 6:2 A med omgivning kan det ha varit fråga om en större yta. Eftersom vi inte kunnat lägga mer tid på lösfyndinsamling och utgrävning har det samlade antalet fynd hittills inte blivit mer än ca 5300 föremål av flinta och sten. Man får då ha i minnet, att arbetet med de mesolitiska lämningarna ingått bara som en liten del i projektet.

Detta material härrör alltså från äldre stenåldern, som är ett långt skede. Granskningen av föremålstyperna visar, att det huvudsakligen är fråga om den äldre delen fram till 6000 f.Kr. med modern kronologi. Men det finns också några fyndplatser från atlantisk tid, ca 6000–4200 f.Kr. En sådan plats är Hagestad 24:1 strax öster om 26:10, varifrån spån-

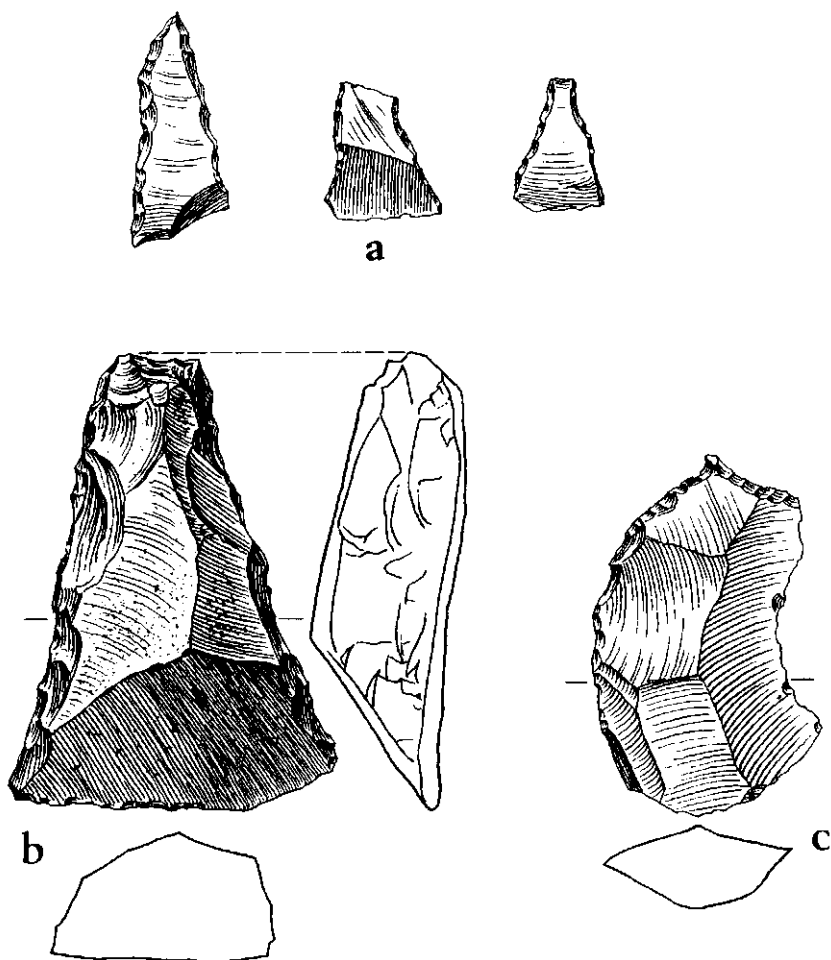


Fig. 8. Tvärpilar (a), skivyxa (b) och skrapa (c) från Hagestad 18:4. 1:1. Teckning Bertil Centerwall.

skrapan och tvärpilarna på fig. 7 kommer. En annan fyndplats är 18:4 sydost om den tidigare nämnda boplatsen på 31:4 D. Där har vi funnit ett litet material med bl.a. tvärpilar, skivyxa och skrapa. Ett urval avbildas på fig. 8. Området har alltså dragit till sig bebyggelse under hela mesolitikum, även om det inte skett i obruten följd.

Det material som nu står till förfogande ger möjlighet till vissa tolkningar. Det centrala området synes vara just Hage-

stad 6:2 A med närmaste omgivning, där mer än 4/5 av den totala fyndmassan tillvaratagits. Det måste ha varit en mycket attraktiv plats för fångstmän. Läget innebär skydd mot vindarna från Östersjön samtidigt som det fanns vattendrag med förmodligen viss igenväxning. Här har man kunnat jaga både storvilt, fågel och annat småvilt samt utnyttja andra resurser. Men man kan inte säga något bestämt om vilken karaktär platsen haft, framför allt på grund av att man inte fun-

nit benmaterial av sådant slag, att det möjliggjort uppgifter om under vilken eller vilka årstider bytet fälldes.

Hagestad 6:2 A och fälten intill kan ha varit en basstation för en större social enhet, men det kan också vara så att människor i små enheter återvänt hit många gånger för viss jakt, fångst eller insamling, vilket då successivt lett till anhopning av material just så som ovan antogs mera allmänt för södra Hagestad. Efter som fynden norr om mossen alltid är fåtalliga är det där sannolikt fråga om boplatser, som utnyttjats endast för kortvariga uppehåll av en liten grupp människor.

Flinta av olika kvalitet

Jägerstenålderns befolkning behövde flinta till sina redskap. I sydöstra Skåne har tillgången på god flinta varit knapp. Här fanns i stället olika lokala råmaterial, i regel dock av sämre kvalitet. Det var den karakteristiska fläckiga kristianstadsflintan, den ljusa, matta (opaka) flintan och den endast i små block förekommande kul- eller moränflintan, varjämte undantagsvis kan påträffas en flinta av samma karaktär som den fina danska eller sydvästska. ⁸

Man får därför föreställa sig, att jägarerna till en del utnyttjat denna lokala flinta men att man skaffat en bättre råvara genom kontakter med grupper, som hade lättare att få tag i detta material. På boplatserna finner vi alltid ett inslag av högklassig flinta, använd till mikrospån och mikroliter, yxor och annat. Vi kan endast spekulera om sociala kontakter och någon slags bytessystem på jämnbördig basis. Befolkningen var inte stor under denna tid, och människor förflyttade sig sannolikt tidvis från kust till inland eller mellan olika kuststråk.

Jägarfolkets matsedel

I avsnittet om landskap och djurliv nämndes helt kort vilka möjligheter man hade att livnära sig under äldre stenåldern i ett landskap som detta. En av deltagarna i Hagestadsprojektet, Johannes Lepiksaar, har dels utifrån vissa fynd från undersökningsområdet, dels från sin kännedom om andra fynd i Skåne redovisat sina synpunkter på vad man levtt av i Hagestadsregionen. ⁹ Han anser, att de små och spridda jägargrupperna hade stora resurser och kunde nöja sig med ett litet urval av de vanligaste och lättast tillgängliga bytesdjuren men att man givetvis även kompletterade detta med annat. Det har som regel funnits mycket vilt av olika slag. Men det är naturligt att man inskränkt sin jakt under den tid, när djuren fick ungar och måste lämnas i fred.

För de grupper som uppehöll sig i Hagestad var försörjningsmöjligheterna säsongvis särskilt goda genom att man kunde tillgodogöra sig vad som fanns i olika näringszoner eller ekosystem. Med hjälp av hunden kunde man spåra upp viltet i skogen. Man kunde göra fångstgropar eller fällor, med skallgång – eller kanske med eld – driva djuren till lämpliga jaktplatser, där bågskyttarna befann sig.

När bytet blivit ett stort djur som exempelvis en uroxen fick man mycket kött, som kunde vara problematiskt att förvara i friskt tillstånd. Man får förmoda, att jägarerna var kunniga i att skära köttet i strimlor, som sedan lufttorkades, och kanske även kände till andra sätt att konservera överskottet. Överhuvud får man föreställa sig, att jägargrupperna har behärskat konsten att stycka bytesdjuren på bästa sätt, skilja på kött av olika kvalitet samt ta vara på fett och mör. Vissa delar av skelettet och senorna kunde komma till användning vid redskapstillverkning-

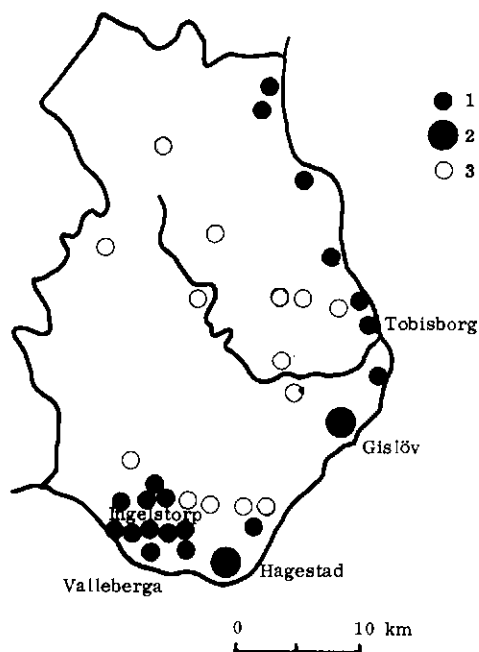


Fig. 9. Mesolitiska fyndplatser i sydöstra Skåne. 1=boplatser. 2=större samling boplatser. 3=udda fynd. Teckning Märta Strömberg.

en, och skinnen var lämpliga till tält, kläder, remmar, säckar m.m.

Kosten kunde åtminstone tidvis bli mycket omväxlande, om man drog fördel av de tillgängliga näringskällorna. Genom att äta kött från däggdjur, fisk och fågel fick man protein. När man åt blodrika innerorgan, hjärna och ryggmärg, ben av småfisk samt märg i däggdjurens stora rörben tillgodogjorde man sig vitaminer, hormoner och mineralämnen. Späcket i vildsvin, säl och fisk gav energi, vilket också den söta vildhonungen gjorde. Till den omväxlande kosten bidrog dessutom musslor, fågelägg, växter, bär och nötter.

Man skulle därför kunna föreställa sig en mycket behaglig tillvaro för jägarstenålderns människor. Men fullt så enkelt är det inte. Jakt och insamling har trots allt krävt möda, och vissa årstider måste fångsten vara riklig för att ge tillräcklig

näring, och varje liten grupp måste kunna disponera ett ganska stort område. Trots det positiva i naturtillgångarna kan det ha förekommit nedgångsperioder med färre bytesdjur och därmed konkurrens om det man helst ville ha eller annat som vi inte kan ta ställning till i en bygd, där det saknas boplatser i direkt anslutning till välbevarade mossar.

Bosättningsspår i andra delar av Hagestadsprojektets arbetsområde

I samband med de små hyddorna eller tälten omtalades en fyndplats på Tobisborg vid Simrishamn. Detta är ett exempel på en undersökning i det s.k. referensområdet utanför själva Hagestad. För att kontrollera resultaten i Hagestad och ibland komplettera bristfälligt företrätt material har vi utfört många fältarbeten i olika delar av sydöstra Skåne från Ravlunda på östra sidan ned till Ystad i söder. För äldre stenålderns del har detta inneburit viktiga nytillskott i fråga om intressanta fyndplatser (fig. 9), som av utrymmesskal dock inte kan omtalas här.¹⁰

Vilka ledtrådar ger de nya fynden i Hagestad?

I Hagestad har man efterhand kunnat registrera ett ganska stort antal mesolitiska fyndplatser. Det är visserligen mycket kvar att göra, men man kan ändå på denna nivå anlägga följande sammanfattande synpunkter eller hypoteser:

- 1) Hagestad har erbjudit så attraktiva resurser, att området under olika mesolitiska perioder bör ha besökts regelbundet i ett årscykelsystem.
- 2) Man har då i första hand uppehållit sig i södra Hagestad i anslutning till kus-

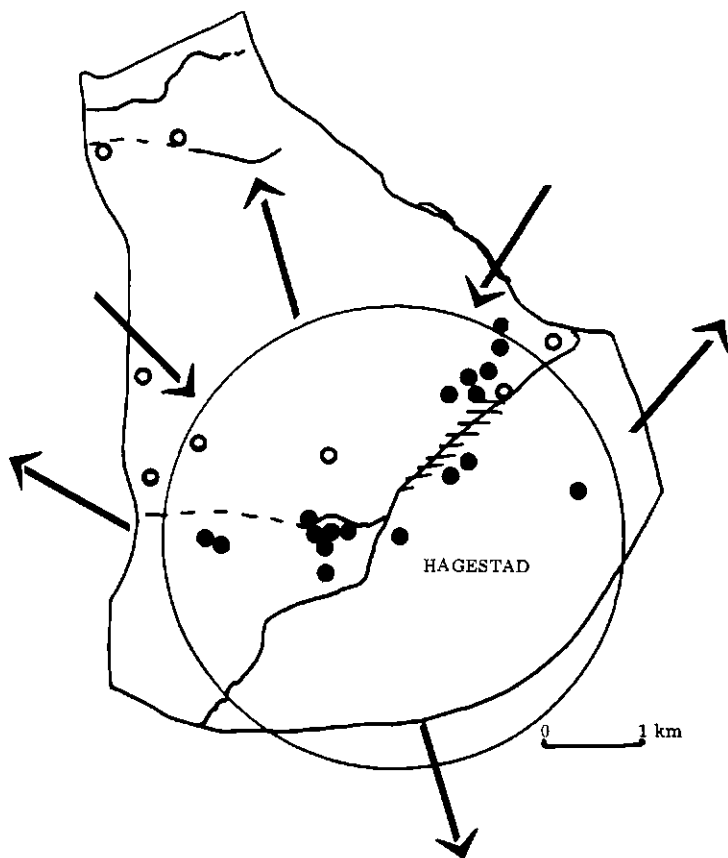


Fig. 10. Bosättningen i södra Hagestad har sannolikt ingått i ett årscyckelsystem med vandringar och expeditioner till andra områden. Teckning Märta Strömberg.

ten och de olika vattendragen inåt land men inte alltid alldeles intill vatten. Dessutom bör man räkna med att norra delen av Hagestad med sina lerhaltiga, troligen skogbevuxna marker samt terrängen invid vattendragen i norr varit utnyttjad. Här behövs dock mer fältarbeten.

På fig. 10 har den stora koncentrationen av fyndplatser inringats med en cirkel, som har en radie något mindre än 2,5 km. Detta är trots gynnsamma villkor troligen för litet som försörjningsområde även för en mindre jägargrupp. Man får därför kalkylera med byte av boplatser resp. expeditioner

ner i olika riktningar, som pilarna åskådliggör.

- 3) Flertalet boplatser har varit små och använda av en liten social enhet troligen under kort tid. Men åtminstone ett område kan ha dragit till sig flera grupper eller ha besökts oftare än andra på grund av särskilt rik flora och fauna samt ett gynnsamt läge inne i den vik, som då fanns där.
- 4) Resultaten i Hagestad bör kunna överföras till övriga delar av sydöstra Skånes kustbygd genom de i stort sett likartade förutsättningarna, vilket dock inte behöver innebära samma intensitet i hela området. Tillgången på

flinta har varit ojämn, även när det gäller den lokala råvaran, men man måste vara medveten om att även andra faktorer än naturresurserna kan ha varit viktiga för valet av boplats.

- 5) Ett socialt nätverk bör ha existerat dels inom den enhet, bestående av en mindre grupp familjer som rörde sig inom denna region, dels inom en stör-

re enhet som man säkerligen haft kontakter med och varigenom man bl.a. kan ha fått flinta av hög kvalitet.

Denna samling hypoteser, som nyligen formulerats i en större uppsats, är en lämplig utgångspunkt för fortsatta studier i jägarstenålderns bosättningsformer i det sydostskånska kustlandskapet.¹¹

Noter

¹ Althin 1954, s. 5 och 35 ff.

² Strömberg 1961, s. 24.

³ Gösta Persson har deltagit i projektet och lämnat en redogörelse för den geologiska utvecklingen i Hagestad.

⁴ Prov Lu-373, C 14-laboratoriet i Lund.

⁵ Strömberg 1976, s. 14 ff.

⁶ Brinch Petersen 1972, s. 43 ff. Andersen, Jørgensen, Richter 1982, s. 10 ff. Blankholm 1985, s. 61 ff. Larsson 1975, s. 7 ff. Larsson 1985, s. 197 ff.

⁷ Arnell 1974, s. 68 ff. Gramsch 1973, s. 13 ff.

⁸ Strömberg 1976, s. 11, 13. Strömberg 1985, s. 17 ff.

⁹ Fil. dr Johannes Lepiksaar tackas för värdefull hjälp.

¹⁰ Strömberg 1976, s. 10 ff. Strömberg 1985, s. 14 ff.

¹¹ Strömberg 1986, uppsats under tryckning.

Litteratur

- Althin, C. A. 1954. *The chronology of the stone age settlement of Scania, Sweden I. The mesolithic settlement*. Acta Archaeologica Lundensia 4:1. Lund.
- Andersen, K., Jørgensen, S., Richter, J. 1982. *Maglemose hytterne ved Ulkestrup Lyng*. Nordiske Fortidsminder, Serie B – in quarto 7. Kbhvn.
- Arnell, K. H. 1974. Bo på Öland – på stenåldern. *Kalmar län* 59.
- Blankholm, H. P. 1985. *Maglemosekulturens hyttegrundrids. En undersøgelse af bebyggelse og adfærdsmønstre i tidlig mesolitisk tid*. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1984. Kbhvn.
- Brinch Petersen, E. 1972. Sværdborg II. A Maglemose hut from Sværdborg bog. Zealand, Denmark. Acta Archaeologica XLII (1971). Kbhvn.
- Gramsch, B. 1973. *Das Mesolithikum im Flachland zwischen Elbe und Oder*. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 7. Berlin.

- Larsson, L. 1975. A contribution to the knowledge of mesolithic huts in southern Scandinavia. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1973–1974. Lund.
- 1985. Of house and hearth. The excavation, interpretation and reconstruction of a late mesolithic house. *In honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4. Umeå.
- Strömberg, M. 1961. Österlensk fornbygd. *Aln* 1961:1.
- 1976. *Forn tid i Sydostskåne*. Föreningen för Fornminnes- och Hembygdsvård i Sydöstra Skåne 14. Lund.
- 1985. *Jägare flintsmed bonde järnsmed i Gislöv*. Utg. av Gislöfs Smidesmuseum. Simrishamn.
- 1986. Signs of mesolithic occupation in south-east Scania. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1985–1986. Lund.

Bebyggelse i 1600-talets Kristianopel

Av Lasse Wallin

Riksantikvarieämbetet UV-syd, Åkergränden 8, 222 39 Lund

Kristianopel, en gång en välbefäst gränsstad i nordöstra Blekinge, förstördes till stora delar vid svensktidens början. Här görs ett försök att rekonstruera delar av stadens profana bebyggelsesbild.

Det är nu några år sedan Kristianopel senast omtalades i Ales spalter. Markarbetena inom stadsområdet har under den tiden inte varit av den karaktären att de föranlett större arkeologiska undersökningar, men istället har rapportarbetet på tidigare utförda undersökningar slutförts och projektet Medeltidsstadens rapport om Avaskär/Kristianopel har publicerats. Det som här skall presenteras är framförallt ett försök till rekonstruktion av delar av profanbebyggelsen i 1600-talsstaden.

Bakgrund

Kristianopel är beläget ungefär sju kilometer söder om den gamla riksgränsen, i en mager kustbygd. Det var heller inte omlandets behov utan snarare militär- och handelspolitiska skäl som styrde stadens etablering till denna plats.

Strax norr om Kristianopel låg tidigare staden Avaskär, känd sedan 1350. Avaskär hade farit illa under nordiska sjuårskriget och möjligheterna att modernisera befästningarna var troligen små. Slutligen beslöt Christian IV år 1599 att lägga en ny stad på den dåvarande ön Korsaskär. Både Avaskärs och Lyckås stadsprivilegier drogs in och invånarna uppmanades att flytta till den nya staden.

Byggnadsverksamheten var av allt att döma stor under de första åren med arbeten både på befästningarna och i staden. Flera års skattelättnader och andra ekonomiska fördelar erbjöds de borgare som ville etablera sig i Kristianopel. Men dessa goda år tog en ände med förskräckelse i och med Kalmarkriget och midsommaren 1611 då en svensk trupp under dåvarande kronprinsen Gustav Adolf intog och förstörde staden. Först omkring 1620 verkar man på allvar ha börjat hämta sig igen. Den nya stadskyrkan påbörjades t.ex. först 1618, dessförinnan hade gudstjänsten tidvis ägt rum »i en underjordisk håla».

Under resten av den danska tiden förefaller det som om det rått ett visst välstånd, men efter freden i Roskilde ändrades förhållandena drastiskt. Tullar och avgifter höjdes, utförsel av oxar och annan boskap förbjöds helt vilket betydde ett avsevärt avbräck för Kristianopelborgarna. Förutom dessa besvärligheter inkvarterades också svenska knektar och deras familjer hos borgarna och knektarna utsatte sina gamla fiender för en ganska godtycklig behandling vilket klagoskrifter och protokoll vittnar om. Under hela den svenska tiden låg Kristianopels öde i vågskålen, hotet om rivning av be-

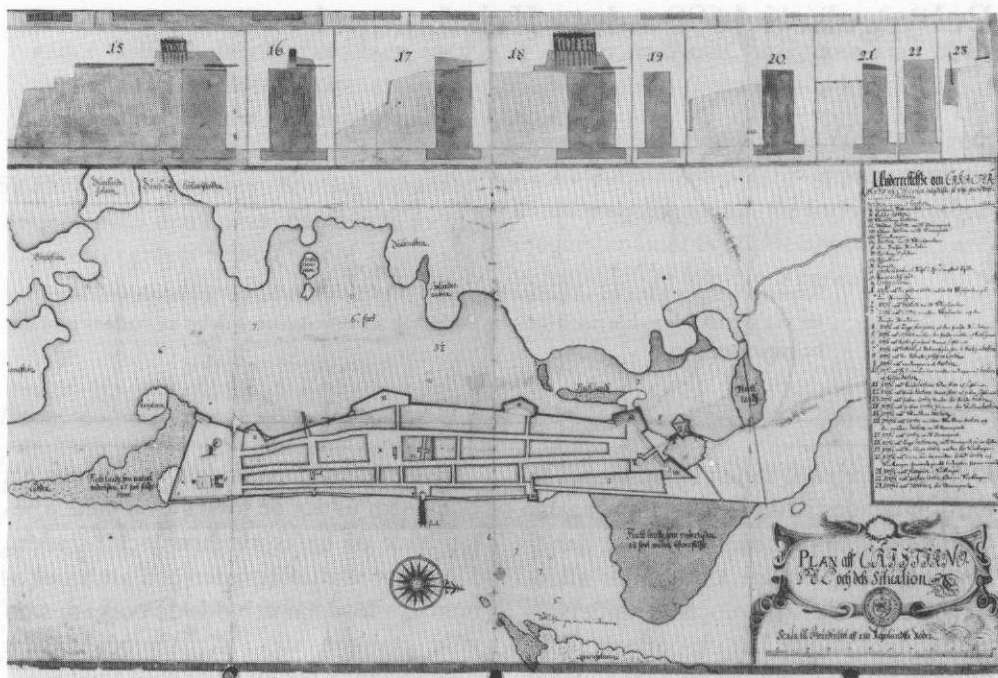


Fig. 1. Svensk karta över Kristianopol ca 1660. Norr är höger. Skräddarbastionen är markerad med 'e' omedelbart till höger om bildens mitt. Ett snitt genom bastionen finns i övre vänstra hörnet. Kyrkan och kommandantens hus är de enda byggnader som är markerade i kvarteren. Originalet i Krigsarkivet.

fästningarna och flyttning av invånarna återkom flera gånger.

Under kriget 1675–77 började man också riva murarna men arbetet avbröts. Borgarna öppnade portarna för en dansk styrka bestående av reguljär trupp och snapphanar. I februari 1677 återtog staden av en svensk truppavdelning och strax därefter kom befallning att riva murarna och förflytta invånarna, men verkställigheten av ordern drog ut minst ett år. Undantagna från rivningen var kyrkan, skolan, prästgården och klockargården. Under 1700-talet började det gamla stadsområdet att bebyggas på nytt, Kristianopol blev nu köping under Karlskrona.¹

Topografi

Korsaskär som staden byggdes på var en ungefär 1,5 kilometer lång och 250 meter

bred ö med Östersjön och låga öar på östsidan, stranden är långgrund så att större örlogsskepp inte kunde komma inom lämpligt skotthåll. På västra sidan om ön ligger den upp till 400 meter breda Horsfjärden och i dess norra del mynnar Petriån omgiven av en ca 100 meter bred sankmark. I norr skiljde endast sankmarker, som tidvis stod under vatten, ön från fastlandet. En eventuell angripare skulle alltså komma framförallt från väster och norr och dessa sidor skulle behöva de kraftigaste försvarsanläggningarna.

Stadsplanen

Stadsplanen och befästningsverken ritades troligen av Hans von Stenwinkel d.ä. och Kristianopol blev den första staden med renässansplan i det dåvarande Danmark.² Av Korsaskär befästes den norra delen medan den södra tredjedelen ej ut-

nyttjades eftersom den tidvis överspolades av vatten. Befästningarna var kraftigast i norr och nordväst med upp till sex meter höga murar. På planen framgår den måttligt befästa östsidan och den kraftigare väst- och nordfronten med fyra kraftiga bastioner och två mindre längst i söder.

Stadsplanen blev inte så regelbunden som Halmstads eller det senare Kristianstads beroende på att öns form styrde befästningarnas utseende som i sin tur bestämde gatunätet. Tre gator i nordsydlig riktning utgjorde stommen i stadsplanen och den i mitten var huvudgatan. Dessa tre gator korsades av mindre tvärgator som endast i ett par fall varit genomgående från östmur till västmur, något som annars var viktigt i renässansens fullt utvecklade fästningskonst för att snabbt kunna förflytta manskap, ammunition och brandskydd till utsatta punkter i en belägrad stad.

Ett ovanligt drag i stadsplanen var den äldsta kyrkans placering, man bröt här med den medeltida traditionen att lägga kyrkan vid torget utan valde istället det mera skyddade läget längst i söder. Man har spekulerat i om kyrkans torn varit befäst med kanoner för att få en högt belägen batteripunkt.³

Den yngre, ännu kvarstående, kyrkan byggdes däremot vid torget och tvingades in mellan två av de nordsydliga gatorna. På det bevarade kartmaterialet, varav de äldsta är från 1650-talet, syns tre större öppna platser i staden. Längst i norr innanför stadsporten och i anslutning till de två stora bastionerna finns en öppen plats, troligen tillkommen för att få svängrum vid försvaret av porten. Sedan låg torget strax söder om stadens mitt och längst i söder ett större öppet område där den äldsta kyrkan var belägen och där

kalkugn, väderkvarn och provianthus funnits. Vid den sekundärt upptagna porten till hamnbryggan fanns enligt den svenska kartan en liten öppen plats. Vidare förefaller den tvärgata som legat mitt för det gamla kommendantshuset varit bredare än övriga tvärgator i staden, den kan ha använts som uppställningsplats.

Bebyggelse

Det historiska källmaterialet säger inte mycket om profanbebyggelsen i staden. Det ovan nämnda kommendantshuset uppfördes troligen 1606–08, huvudbyggnaden i gården var ett murat trevåningshus med källare byggt i vinkel.⁴ Ytterligare några stenhus omnämns i källorna liksom något korsvirkeshus men var dessa varit belägna vet vi inte.⁵ Byggnadsmaterialen har i några av de förnämsta husen alltså varit sten eller tegel men trähus var säkert vanligast. Under stadens första uppbyggnadsperiod fick Kristianopelborgarna fritt hugga byggnadsvirke i kungens skogar, ett erbjudande som säkert utnyttjades flitigt.

Tak täckta med tegel och torv finns omnämnda, antagligen har väl stråtak också förekommit även om dessa varit känsliga ur brandsäkerhetssynpunkt. De förnämre husen har troligen varit belägna i anslutning till torget och i stadens södra del som dels var mest skyddad för beskjutning vid en eventuell belägring dels var bäst belägen i förhållande till hamnporten som ursprungligen låg ungefär i höjd med kommendantshuset.

Gatorna skulle stenläggas men detta blev inte helt genomfört förrän på 1670-talet.⁶ Redan under dansktiden hade man satt upp stolpar för att »rette gaderna efter»,⁷ Tydligt inordnade sig inte befolk-

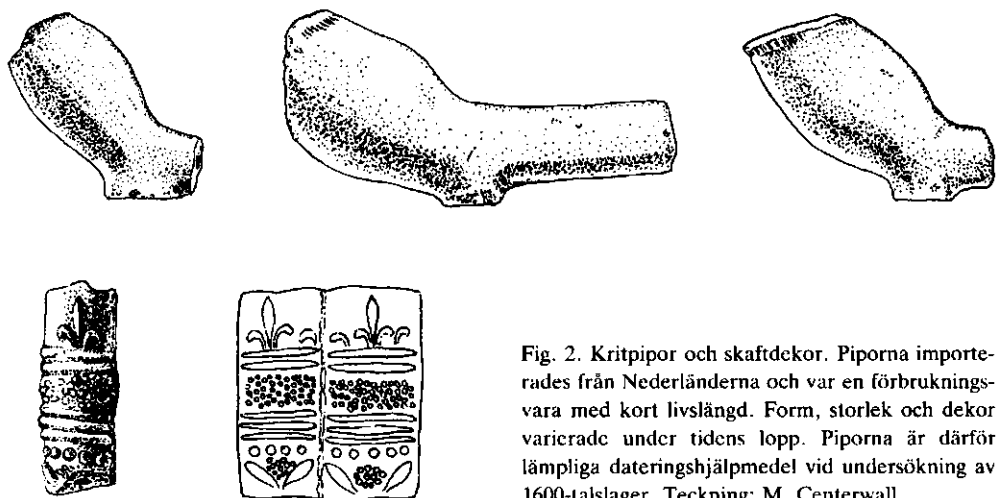


Fig. 2. Kritpipor och skaftdekor. Piporna importerades från Nederländerna och var en förbrukningsvara med kort livslängd. Form, storlek och dekor varierade under tidens lopp. Piporna är därför lämpliga dateringshjälpmedel vid undersökning av 1600-talslager. Teckning: M. Centerwall.

ningen helt efter renässansplanens planerade raka linjer.

Södra delen

De under mark påträffade byggnadslämningarna kommer dels från kvarteren söder om kyrkan dels från området innanför Skräddarbastionen. På kyrkogården, omedelbart söder om kyrkan, har vid åtminstone tre tillfällen grundmurar till tegelhus och källare påträffats.⁸ Givetvis rör det sig om byggnader som legat vid det äldsta torget och raserats 1611 vilket också en silverskatt i en av källarna bekräftar, det yngsta myntet är nämligen från 1610.⁹

I kvarteret öster om det gamla torget har enstaka syllstensrader och en stenläggning påträffats. Men längre söderut, ungefär halvvägs mellan torget och kommandantens hus, har delar av två byggnader med halvkällare undersökts tyvärr utan att få någon säker datering av dem.¹⁰

En murad källare med murad spisel och två nedgångar, varav en satts igen sekundärt, var belägen ett 30-tal meter syd-

väst om de ovan nämnda halvkällarna. Den igensatta trappan hade vett direkt mot den östligaste av de tre genomgående gatorna, den andra nedgången vette mot gårdssidan. Det källarförsedda huset hade troligen uppförts under 1600-talets första år och raserats någon gång efter 1650. Rasmassorna som nu låg i källaren indikerade att det rört sig om en träbyggnad med tegeltak och att en kakelugn funnits i huset.¹¹ År 1937 undersöktes södra halvan av det kvarter som legat på torgets södra sida, vid undersökningen påträffades en stadsgård med halvkällare.¹²

Norra delen

I stadens norra del har byggnadsrester påträffats vid två tillfällen. Vid omläggningen av den västra infarten till Kristianopol år 1953 undersöktes byggnadslämningar i båda de berörda kvarteren. Mellan Storgatan och Västergatan var lämningarna emellertid så fragmentariska att de enligt undersökaren ej gick att tolka. I det andra kvarteret, mellan Västergatan

och Skräddarbastionen konstaterades en fyrlängad stadsgård vilken enligt undersökaren delvis varit uppförd i två våningar.¹³

Slutligen undersöktes resterna efter fyra eller fem gårdar under 1980. Även dessa var belägna utmed Västergatan, omedelbart norr om den ovan nämnda fyrlängade gården.¹⁴ Det är dessa fem-sex gårdar belägna tätt under den ursprungligen sex meter höga stadsmuren som skall diskuteras närmare nedan.

Undersökningen 1953

Den sydligaste av gårdarna, gård 1 på fig. 5, undersöktes alltså redan 1953, men tyvärr är endast fragment av ritningsmaterialet från undersökningen samt ett fåtal foton bevarade jämte den skrivna rapporten.¹⁵ Dessutom finns en artikel om undersökningen i Blekingeboken 1954. Med detta underlag är det möjligt att göra en rekonstruktion av huvuddragen i gårdens grundplan.

Byggnaden utmed gatan har varit boningslänga, genom den har gått ett portlid och i rummet omedelbart norr om det har eventuellt en kakelugn stått. Det som tolkats som ugnsfundament stod emellertid i rummets sydvästra hörn d.v.s. i hörnet mot portlidet och gårdsplanen, detta är egendomligt eftersom den tidens kakelugnar vanligen eldades från det intilliggande rummet och inte som den moderna kakelugnen från det rum som ugnen är placerad i. Nu är det naturligtvis möjligt att det påträffade fundamentet har burit upp någon annan typ av eldstad, en öppen spis t.ex. där ugnskakel ingått som dekoration, ett annat alternativ är att kaklen hamnat bland fundamentstenarna i samband med rivningen av huset och att fundamentet haft en annan funktion.

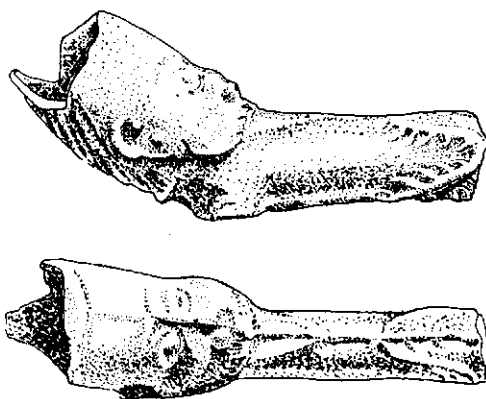


Fig. 3. Det mustaschpnydda gubbhuvudet skall föreställa Jona och det tandrika gapet kring pipskaftet tillhör 'valfiskens'. 1630-tal. Teckning: M. Centerwall.

Boningshuset har, enligt undersökaren, varit uppfört i två våningar och haft en längd mot gatan av inemot 16 meter. Genom portlidet har man kommit in på en långsmal stenlagd gård där stenarna bildat diagonal- och stjärnmönster.

Invid den norra längans mitt har brunnen varit belägen och i längan har bland annat ett brygghus varit inrymt. Den södra längans östra del tolkades som förråd och i västlängan antogs stallet eller ett magasin har varit beläget.

Undersökningen 1980

I gård 2, som kan ha bestått av två fastigheter, ingick fyra byggnader och en stenlagd gårdsplan. Undersökningsytan var tyvärr så placerad att ett eventuellt hus utmed Västergatan inte skulle beröras. Vad som påträffades var nordvästhörnet av gårdsplanen, delar av västlängan och delar av den norra längan. Den västra längan som kan ha varit högst 8 meter lång kunde ej funktionsbestämmas. Nordlängan däremot bestod i sin västra del av ett ekonomiutrymme uppfört i trä,



Fig. 4. Kakelplatta. Teckning: M. Centerwall.

öster därom en förstuga med stenlagt golv som ledde in till en stuga i längans östra del, här fanns ett fundament till en spisel, kanske en kakelugn, ytterligare ett rum låg öster om stugan med det låg utanför det egentliga undersökningsområdet. Det fanns plats för en smal gatulänga på tomten men om en sådan existerat vet

vi ännu inte. Delar av gården hade brunnit någon gång under 1660–70-talen, men återuppbyggt, förutom den västra delen av nordlängan. Samtidigt uppfördes en nordsydligt orienterad länga norr om det brunna huset men om denna varit en del av gård 2 eller en självständig enhet har inte kunnat avgöras.

Norr om gård 2 ledde en stensatt väg in till Skräddarbastionen, en smal vägstump bakom gård 2 anslöt till denna väg. Av gård 3 påträffades delar av gatulängan och en brunn. En portgång, knappt två meter bred, ledde in till den en gång stensatta gårdsplanen, norr om porten fanns ett rum med lergolv och söder om den två rum varav det ena kan ha haft stengolv och det andra jord eller plankgolv. Brunnen låg tätt intill väggen i längans södra del. Utanför den undersökta ytan kan ytterligare längor ha funnits så att gård 3 från början kanske varit fyrlängad liksom gård 1, ett brandlager i norra kanten av undersökningsytan kan t.ex. härröra från en nordlänga. Även gatulängan hade brunnit men återuppsyggs för att slutligen brinna igen. Den första branden kan med viss osäkerhet tidställas till början av 1600-talet, kanske 1611 års anfall. Nästa brand har inträffat tidigast omkring 1650, därefter har tomten legat öde och delvis plundrats på användbart byggnadsmaterial. I slutet av stadsperioden hade två gropar till avträden grävts på platsen för den gamla gatulängan.

Tomten till gård 4 hade röjts helt och hållet redan under 1600-talets första hälft. En gårdsbrunn var allt som återstod förutom oregelbunda jordlager och några avfallsgropar. Brunnen var belägen 8 meter söder om sydgränsen till gård 5 och lika långt från Västergatan som brunnen i gård 1. En länga av »normalbredd,» ca 6 meter, har alltså kunnat få plats norr om brunnen. Den tillgängliga tomten har varit ca 20 meter bred vilket kan ha givit plats för en gård som varit större än gård 1.

Den nordligaste av de påträffade gårdarna, gård 5, är den som bäst kan rekonstrueras. Gården har varit uppbyggd kring en rektangulär stensatt liten gårdsplan (8x6 meter). Gatulängan har bestått

av två hus varav det norra haft försänkt golv så att en halvkällare bildats. Ingången till huset på gårdssidan har varit via en trappa och förstuga utanför huslivet men under tak. Detta hus bör ha varit uppfört i två våningar och kanske försett med en loftgång på baksidan. En sådan loftgång kan ha vilat på utbyggnaden för källaringången. Det södra huset i gatulängan har delats i två hälfter av en smal portgång. Brunnen har legat utanför rummet omedelbart norr om porten. Platsen för en halvcirkelformad tröskelsten mellan brunnen och nedgången till den intilliggande halvkällaren markerade ingången till denna del av huset. Den södra delen av gatulängan bildade ett rum som hade haft förbindelse med sydlängans rum. Mot västväggen i detta gavelrum hade en kakelugn som eldats från det intilliggande rummet i sydlängan varit placerad. Detta senare rum hade troligen haft stengolv och i sin tur gränsat till det som antagligen varit gårdens kök. Ett kraftigt kvadratisk stenfundament i kökets nordost-hörn tolkades som grunden för en murad köksspis. Ytterligare något rum bör ha funnits i sydlängans västra del som emellertid låg utanför den undersökta ytan. Av den västra längan påträffades endast det norra hörnet in mot gårdsplanen och den portöppning som fanns mellan västra och norra längan.

Två byggnadsfaser kunde tydligt iakttagas i den norra längan, den hade haft ungefär samma utsträckning under båda skedena men under den yngre hade ett något smalare hus uppförts i öster för att snart rivas igen. Både den västra och norra längan bör ha varit ekonomiutrymmen.¹⁶

Bebyggelsestrukturen

Av ovanstående uppräknings bekräftas de tidigare antagandena om bebyggelse-

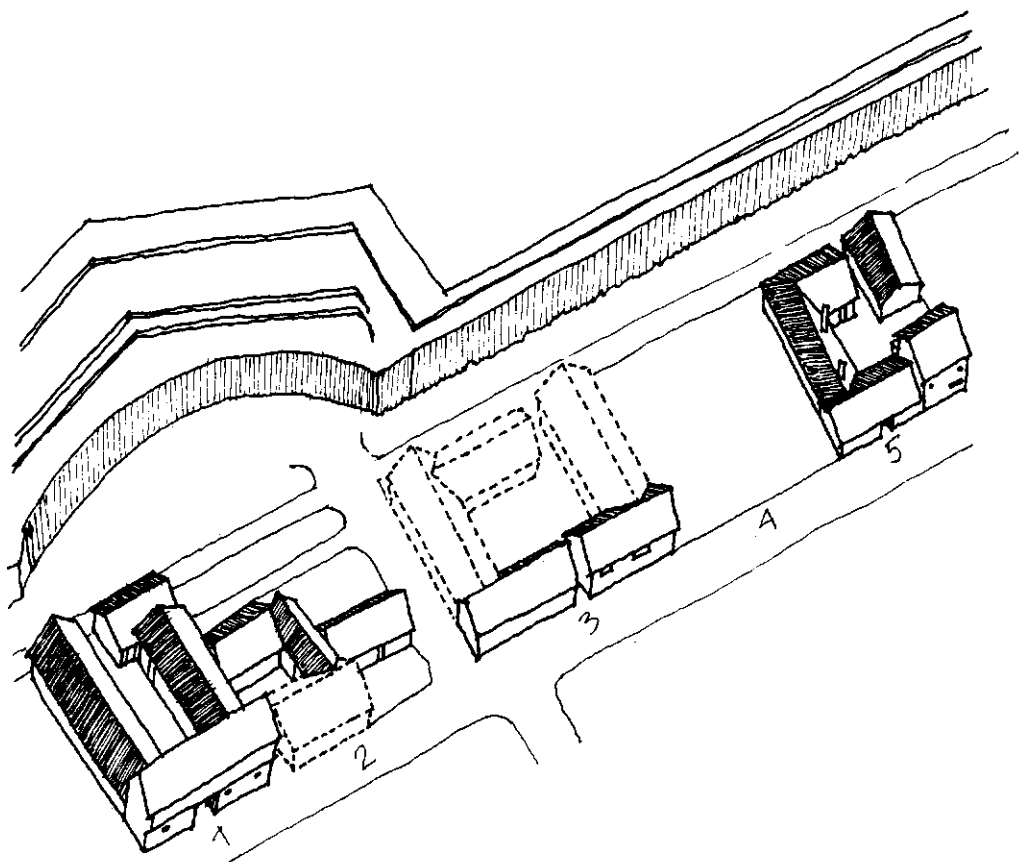


Fig. 5. Rekonstruktion av bebyggelsen invid Skräddarbastionen, från öster. I. & I. Wallin.

strukturen. I den södra delen av Kristianopol var husen med källare och halvkällare belägna, dessa mer påkostade byggnader, kanske uppförda i flera våningar, bör också varit vanliga kring torget vilket de två husgrunderna på kyrkogården bekräftar. En enklare bebyggelse förefaller ha dominerat i den norra delen där hittills endast en byggnad med halvkällare påträffats.

Rekonstruktion

Vilka har då bott i gårdarna utmed stadsmuren? Ja, givetvis har vi inga namn, men av enheternas storlek och utseende

kan man dra vissa slutsatser. Tomterna är små och trånga, inga av husen förefaller ha varit murade utan varit uppförda i trä. Med häst och vagn har man kunnat köra in på gårdsplanen till gård 1 medan portarna både i gård 3 och 5 varit för smala för detta. Gatlängan i gård 1 kan ha varit uppförd i två våningar liksom huset med halvkällare i gård 5, i övrigt har husen troligen varit envåningsbyggnader. Kakelugnarna vittnar emellertid om ett visst välstånd, och man kanske kan tänka sig att gårdarna ägts av hantverkare som haft jordbruk och fiske som kompletterande näring. Men vilka hantverk man i så fall ägnat sig åt säger fynden tyvärr ingenting om.

Byggnadsmaterialen har nämnts, givetvis finns här ett stort osäkerhetsmoment eftersom syllstensraderna är det enda som påträffats av husen men avsaknaden av större mängder kalkbruk och tegelflis gör att man troligen kan utesluta tegel och sten. Korsvirke med lerklining borde ha lämnat mängder av bränd lera i de hus som brunnit, byggnadssättet hör heller inte hemma i det skogsrika östblekinge.

Återstår alltså trä, där valet står mellan knuttimring och skiftesverk. En syllstensrad ser vanligen likadan ut antingen den bär upp en knuttimrad vägg eller en vägg av skiftesverk på fotträ. I två av de påträffade byggnaderna fanns det emellertid spår av jordgrävda stolpar i vägglivet vilket skulle kunna indikera skiftesverksväggar som ej vilat på fotträ utan haft en ålderdomligare konstruktion med stolparna direkt nedsatta i jorden. En av dessa stolpar fanns i ena väggen till portgången i hus 5 och de återstående i västväggen av den nordliga tillbyggnaden på gård 2.

Av taktäckningsmaterial påträffades enstaka tegelflisor spridda över området och detta relativt dyra material kan ha förekommit på något av husen men vanligtast har nog torvtaket varit. Rester av ett sådant hade vräcks ner i brunnen i gård 5, likaså kan den nedbrunna västra delen av nordlängan i gård 2 ha haft torvtak efter-

som stora flak näver påträffades tillsammans med förkolnat trä mellan syllarna.

Rekonstruktionsritningen skall visa ett förslag till hur gårdarna kan ha sett ut vid 1600-talets mitt. De påträffade gårdsresterna har kompletterats med en gatlänge i gård 2 och tre längor i gård 3 så att även den blir kringbyggd. Platsen för gård 4 ligger tom och röjd från byggnadsmaterial. Bakom gårdarna går en gata utmed murens insida. Västergatan är ännu ej stensatt, men det är däremot den väg som leder från Västergatan till Skräddarbastionen. Denna vägs anslutning upp till bastionen är helt och hållet en gissning. Bastionen är fylld med jord enligt den svenska kartan (fig. 1). Ombyggnaden av bastionerna utfördes under 1640-talets första hälft, då togs kassematterna bort och de indragna flankerna murades igen.¹⁷

Bilden av murarna skall kompletteras med kanonbatterier och skanskorgar, d.v.s. jordfyllda »flätverkslådor» utmed murens högsta del. Till bilden hör givetvis också människor i arbete, hantverkare och soldater, kvinnor och barn. Hundar och svin som bökar efter något ätbart bland avfallshögarna på gator och bakgårdar. Samt alla de ljud och dofter som hörde samman med det som en gång var ett »nu».

Noter

¹ Kristianopels historia har sammanfattats flera gånger: t.ex. Andersson 1923–24, Bengtsson 1938, Hallenberg 1927 och Stenholm 1983.

² Andersson 98 ff.

³ Bengtsson 66 f.

⁴ Andersson 112.

⁵ Andersson 113.

⁶ Hallenberg 5 f.

⁷ Andersson 114.

⁸ Medeltidsstaden 51, 45.

⁹ Stenholm 1983 169.

¹⁰ Wallin 1986.

¹¹ Stenholm 1982 10 ff., 1983 166.

¹² Medeltidsstaden 51, 48.

¹³ Wihlsson 1954 99 ff.

¹⁴ Wallin stg. 36 m.fl.

¹⁵ Wihlsson 1956.

¹⁶ Wallin stg. 36 m.fl.

¹⁷ Bengtsson 68 ff.

Litteratur

Andersson, W. Kristianopel. Ett bidrag till renässansens byggnadshistoria. *Tidskrift för konstvetenskap*. 8. 1923–24. Lund.

Bengtsson, B. Kristianopel som fästning. En historik och en rapport. *Blekingeboken 1938*. Karlskrona.

Hallenberg, A. Kristianopel såsom stad under svenskt välde. *Blekingeboken 1927 II*. Karlskrona.

Stenholm, L. Utgrävt i Kristianopel. *Ale* 1979:3. Lund.

— Statsundersökningar i Kristianopel. *RAÄ, SHM Rapport UV 1982:2*. Stockholm.

— Kristianopel – arkeologi i en 1600-tals stad. *Blekingeboken 1983*. Karlskrona.

— Avaskär/Kristianopel. *Medeltidsstaden 51. RAÄ, SHM Rapport 1983*. Stockholm.

Wallin, L. Kristianopel stg. 56. *RAÄ UV intern rapport 1986*.

— Kristianopel stg. 36 m.fl. *RAÄ, SHM Rapport UV under tryckning*.

Wihlsson, B. Kristianopelundersökningar 1953. *Blekingeboken 1954*. Karlskrona.

— Rapport. Undersökning av område för trafikplats på väg 751 i Kristianopel, Kristianopels sn, Jämjö kommun. Blekinge län. *Originalen tillfört ATA 1956*.



Två medeltida träbrunnar i Trelleborg

Gatukontoret i Trelleborg skulle i april 1986 schakta för VA-ledningar i kv. Triangeln, beläget inom den medeltida delen av Trelleborg. VA-ledningarna var tänkta att kopplas till ett planerat nybygge i kvarterets västra del, där Riksantikvarieämbetet UV-Syd vid arkeologiska provundersökningar år 1984 kunnat konstatera förekomst av medeltida kulturlager och konstruktioner. Schaktningarna som skulle utföras i Bakvägen, en i modern tid anlagd infartsgata i kvarteret, fö-

regicks därför av en arkeologisk undersökning där bland annat två välbevarade träbrunnar av en tämligen ovanlig konstruktion påträffades.

Brunnarna tillhörde den fyrkantiga typen med fyra hörnstolpar som hölls på plats av vågräta regelstockar, vilka tappats in i hörnstolparna och låsts med trädymlingar. Utanför stolparna och regelstockarna hade lodräta plankor slagits ned, vilka hölls på plats av den omgivande jordens tryck. Såväl fjäder som not saknades på plankorna, varför brunnarna bör betraktas som pallisadkonstruktioner snarare än stavverkskonstruktioner.

Även om bägge brunnarna är identiska i sin grundkonstruktion, skiljer de sig på en väsentlig punkt. Den ena av dem hade vid något tillfälle genomgått en »reparation», varvid nya hörnstolpar och regelstockar satts in i brunnens övre del. Sådorna hade här sedan byggts upp av vågräta plankor som staplats ovanpå varandra. I den ombyggda delen av brunnen kunde också konstateras att en av regelstockarna ursprungligen haft funktionen av lejd eller sylpträ till ett korsvirkeshus och således fått en sekundär funktion i brunnen.

Brunnar av detta slag är en tämligen

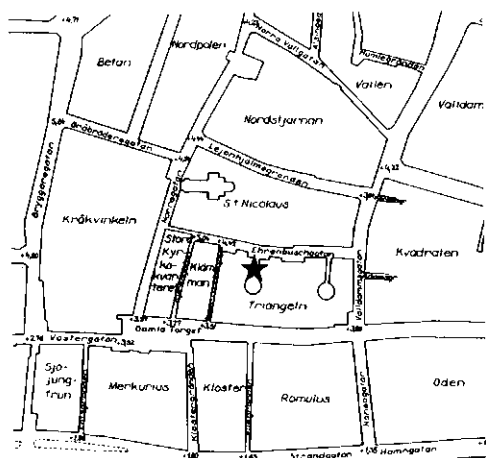


Fig. 1. Undersökningsområdet i kv. Triangeln.

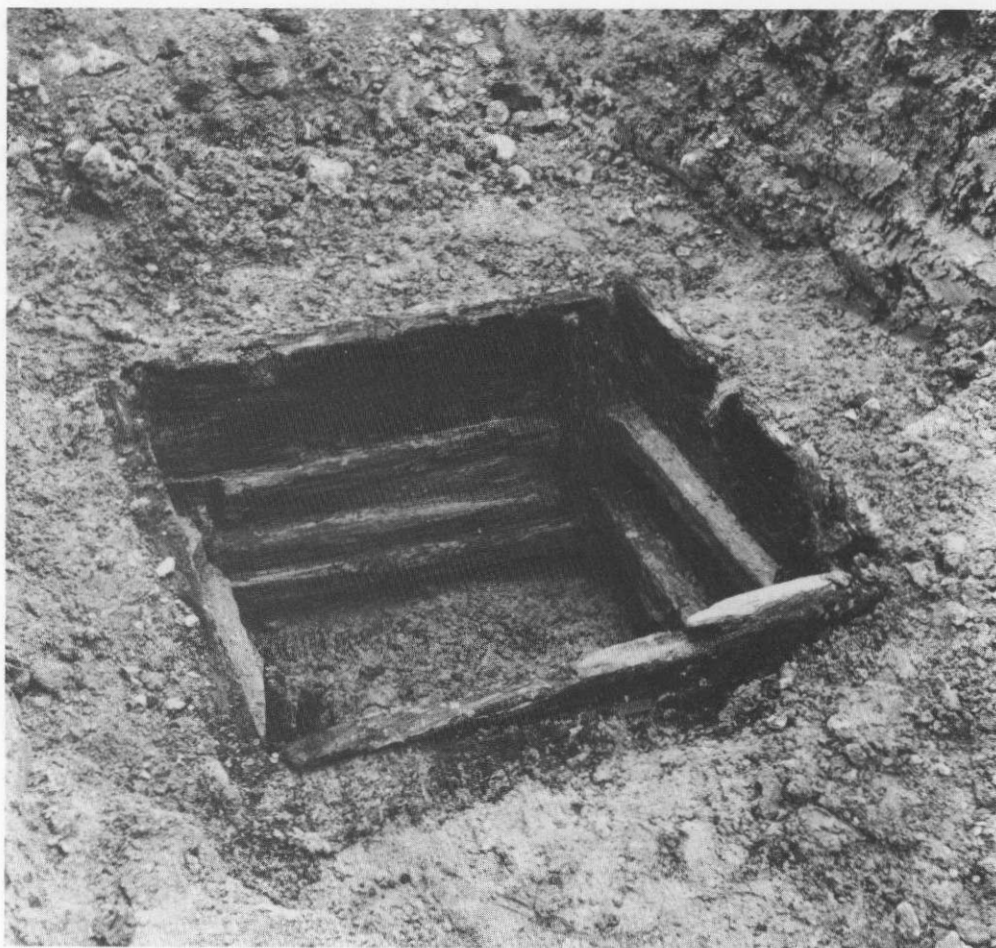


Fig. 2. Den ombyggda brunnen delvis tömd på sin fyllning. På bilden syns den övre ombyggda delen med sina liggande väggplankor och extrainsatta regelstockar.

ovanlig företeelse. I Lund, där åtskilliga brunnar genom åren blivit undersökta, nämnes ingen med pallisadkonstruktion i den tillgängliga litteraturen. De träskodda brunnarna utgörs här antingen av urholkade ekstockar eller av fyrkantiga brunnar med vågräta väggplankor, d.v.s. samma konstruktion som den övre delen av den ombyggda brunnen. De träbrunnar som tidigare undersökts i Trelleborg är också konstruerade på detta sätt.

Exakt datering av brunnarna får anstå i väntan på resultaten av de dendrokrono-

logiska analyserna, men en grov datering med utgångspunkt i stratigrafiska iakttagelser och gjorda fynd kan göras. Det kunde t.ex. fastställas att brunnarna inte tillhörde den allra äldsta byggnadsfasen i kvarteret. Ett tunt kulturlager innehållande djurben och högmedeltida keramik av 1200/1300-talskaraktär, hade grävts av vid anläggandet av den ombyggda brunnen. Eftersom de tidiga urbaniseringskriterierna i Trelleborg tillhör 1200-talets mitt, är det rimligt att antaga att denna brunn byggts någon gång vid 1200-talets

slut eller 1300-talets början. Den keramik som påträffades i brunnfyllningen tyder på att brunnen fyllts igen först under 1500/1600-tal, vilket ger den en livslängd av ca 300 år, en anmärkningsvärt lång tid. Den andra brunnen var obetydligt yngre, även den tillkom under högmedeltid. Här tyder emellertid kulturlagertillväxten och fynd från brunnen på att den haft en kort livslängd. Sannolikt har den fyllts igen redan under 1300-talet.

Hanöbuktens forntida miljö i en tvärvetenskaplig betraktelse

Mellan den 10:e november och den 19:e december kommer det vid Lunds universitets historiska museum att visas en utställning om arbetet inom projekt Hanöbuktens forntida miljö. Projektet som omfattar ämnena arkeologi och kvartärgeologi har sedan 1983 utfört en målmedveten forskning i Hanöbukten och längs kustområdet inom Albo härad. Genom ämnessymbiosen är det nu möjligt att få information om kustlandskapets förändringar och därmed människans möjlighet till bosättning vid detta, under de senaste 10 000 åren.

Pålanläggningen vid Verkeåns mynning

Vid Verkeåns (Skepparpsån) mynning syns, vid sällsynta tillfällen av lågvatten och lite sandansamling, pårader och stenpirar. Dessa har hitintills tolkats såsom resterna efter en utskeppningshamn för alun från Andrarums alunbruk under 1650-talet. Genom några primära kol-14 dateringar har dock denna teori delvis kunnat dementeras, analyserna har visat på ett utbyggnadsförlopp under olika tidsperioder från folkvandringstid fram

Framtida undersökningar planeras i angränsande del av kv. Triangeln, där provundersökningar visat på förekomsten av både högmedeltida och senmedeltida bebyggelselämningar. Förhoppningsvis kommer brunnarna då att kunna knytas till den stadsbebyggelse som under medeltid växte upp i skuggan av den intilliggande Sankt Nicolaikyrkan.

Bengt Jacobsson
UV-Syd

till 1700-tal. Användningsområdet för denna anläggning kan under de olika tidsperioderna varit olika:

- framskjuten försvarsanläggning som beskydd till infarten (åmynningen) för ett rikt merkantilt eller fortifikatoriskt område.
- som hamnförsvär (spärr?) till strategiskt belägen naturhamn.
- hamnanläggning.

Under våren och sommaren 1986 avslutades fältarbetet med pålanläggningen vid Verkeåns mynning; genom nu kommande kol-14 dateringar, dendrologiska analyser, lösfyndsinventeringar samt arkeologiska utgrävningar på landsidan ökas vår kunskap om områdets betydelse samtidigt som vi får veta om en yngre del av Hanöbuktens forntida miljö.

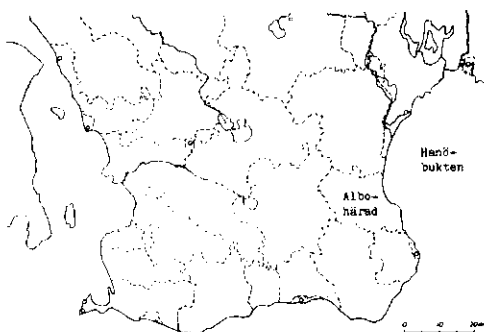


Fig. 1. Karta visande projektets arbetsområde.

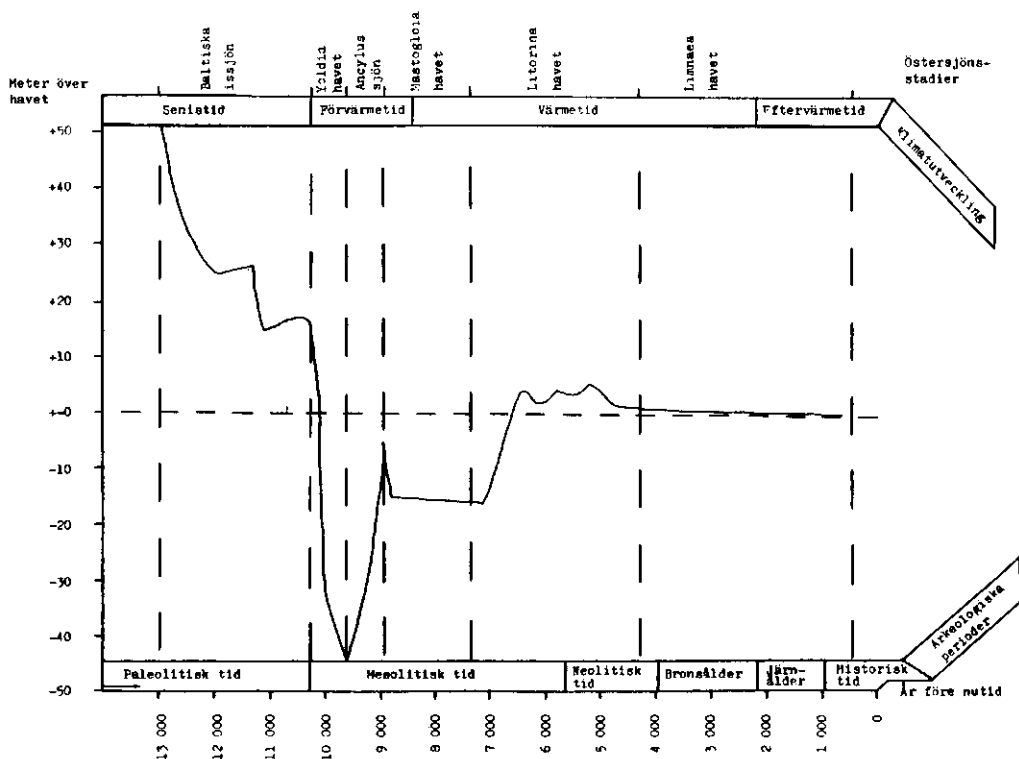


Fig. 2. Strandförskjutningskurva, södra Östersjön, med klimatutveckling och arkeologiska perioder. – Detta diagram visar hur Östersjöns yta i Hanöbukten förmodas ha varierat sedan senaste istiden och fram till idag. Lägg märke till att dagens nivå dvs 0-linjen ligger mitt i diagrammet. Kurvan har huvudsakligen baserats på undersökningar långt från Hanöbukten (Västergötland, Småland, Blekinge och V Skåne). Dessa har därefter överförts till de förutsättningar som gäller i Hanöbukten. Giltigheten av denna i vissa avseenden osäkra kurva skall dock undersökas inom projektet, genom att bl a lagerförhållandena utanför kusten utreds och analyseras. De marinarknologiska inventeringarna efter indikationer på mänsklig aktivitet från mesolitisk tid, sker för tidsperioden 10200 till 7200 före nutid.

Diagram: S Björck och L Hansen.

Kvartärgeologisk och mesolitisk-arkeologisk forskning

I ett samarbete med kvartärgeologiska avdelningen vid Lunds universitet sker undersökningar av strandlinjeförskjutningar inom Hanöbukten sedan den sk Baltiska issjöns stadium, dvs. att genom idag översvämmade forntida landområde utföra provtagning på kvarvarande torv och stubbar på Hanöbuktens botten. Genom att kartera och datera torv och stubbar i ursprungligt läge i profiler från kusten ut mot cirka 40 meters djup, kan man

få svar på vilken nivå Östersjön stod under regressionsperioden (Yoldia-perioden). Genom analyser på torv och gyttja får man information om vegetation och miljö.

Samtidigt med de geologiska karteringarna under vatten sker arkeologiska inventeringar efter möjliga »indikationer» på mänsklig aktivitet från mesolitisk tid. Vid denna period var Östersjöns vattenyta lägre än dagens dvs att dåtidens strandlinje under Yoldia-, Ancylus- och Mastogloia-perioderna var belägen lägre och

längre österut än dagens gränsförhållanden mellan land och vatten. Detta innebär att det med största sannolikhet under dagens havsyta, döljer sig rester efter områdets äldsta boplatser. Genom de marina inventeringarna har det kunnat lokaliseras kollager och stenformationer på botten. Tidigare ilandflutna fynd, bl a en starkt svallad harpundel av horn, vittnar om en tidig bosättning i det forntida landskapet som numera är översvämmat.

Hitintills har karteringen av stubb- och torvförekomsterna påvisat att lägsta strandlinjen varit belägen 21 meter lägre än dagens, dock kommer denna siffra att ändras efterhand som det resurs- och tidsödande arbetet kommer att fortsätta.

Lars Hansen

Projekt Hanöbuktens forntida miljö
Skabersjögatan 6 b
S-21773 Malmö

Restaurering av Tycho Brahe-minnena på Ven

»Her står vi og fantaserer os rundt i et Uraniborg i den blå luft. Her ser rædselsfuldt ud. Pladsen er halvt bebygget for relativt nyligt. Skønt øen har masser af plads, har man plantet skolen pladask her. Den ny kirke ligger nordvest for volden og er en arkitektonisk fornærmelse. Een ting samler tanken: Ivar Johnsons statue af Tyge Brahe.»

Så skrev Palle Lauring i sin bok *Danmark i Skåne* år 1952. På denna plats bedrevs på 1500-talet en stor del av den mest betydande forskningen inom astronomin. Tycho Brahes observationer av stjärnor och planeter (med siktinstrument, kikaren var ännu inte uppfunnen) blev grunden för de lagar som Kepler senare formulerade för planeternas rörelser. Därigenom kom Ven att få en central plats i vår kulturhistoria.

Även de byggnader som Tycho Brahe skapade var enastående för 1500-talet. Så har t.ex. den danske konsthistorikern

Francis Beckett skrivit att Uraniborg var det första exemplet i Danmark på en trädgårdsanläggning som anslöt sig till arkitekturen och helt behärskades av den.

Sedan Palle Lauring besökte Ven har Uraniborgsområdets konturer alltmer suddats ut. Man får anstränga sig för att urskilja utsträckningen av de vallar som omgav slottsområdet. Uraniborgs läge markeras av en grop där man år 1901 lade ut slottets grundplan med grusgångar och stenar. Dessa syns nu knappast.

Ven, Tycho Brahe, Uraniborg och Stjärneborg (det underjordiska observatoriet som är delvis rekonstruerat) drar ständigt till sig stora skaror av besökare, inte minst från utlandet. Det är därför av stor vikt att platsen ställs iordning så att besökaren får en riktig uppfattning av hur här sett ut.

I några artiklar i *Astronomisk Tidskrift*¹ har frågan väckts om ett iordningställande av Uraniborgsområdet. Nu diskuteras frågan ingående av Riksantikva-

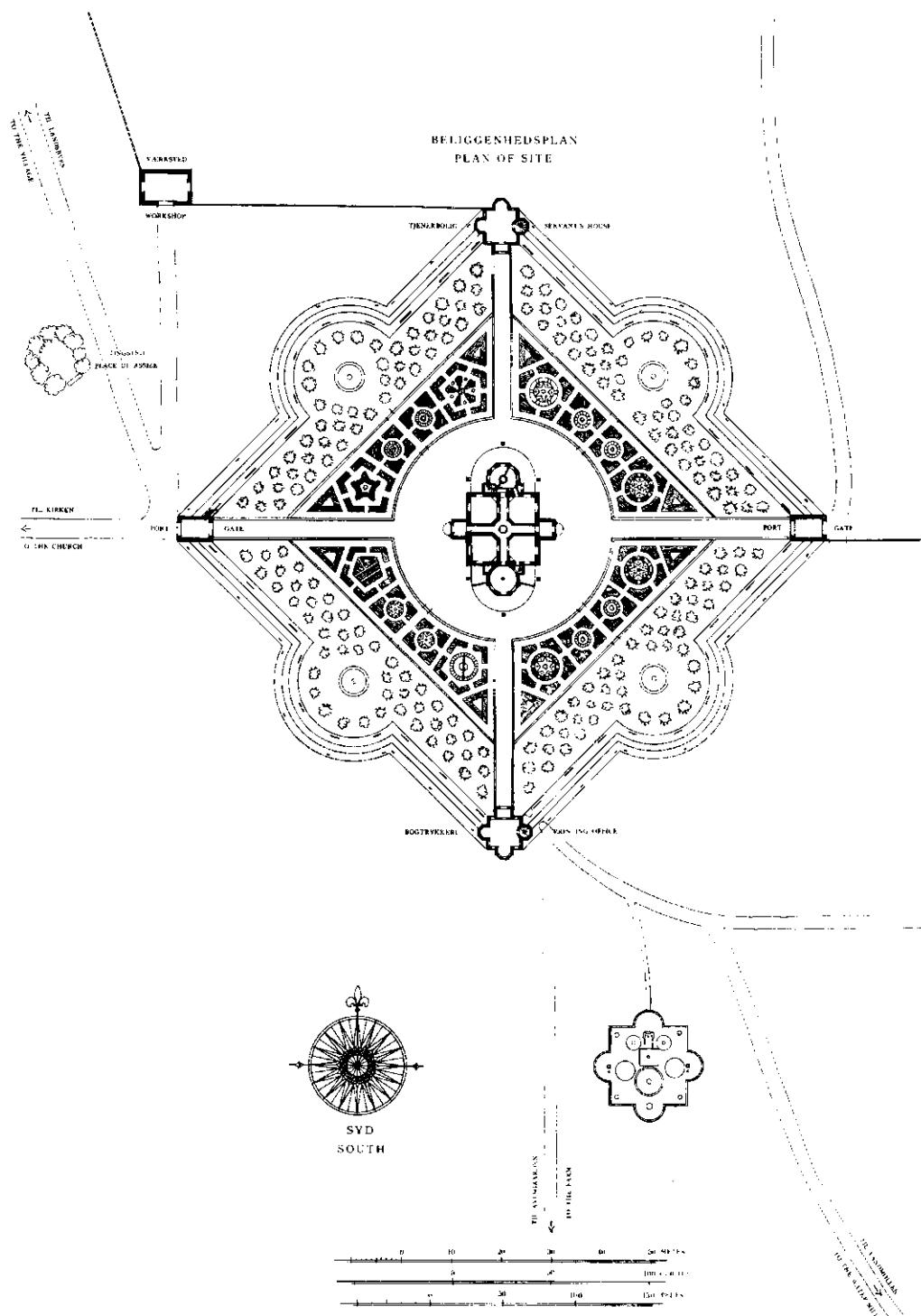


Fig. 1. Uraniborg omgivet av renässansparken. Söder därom, Stjärneborg. (Efter Beckett/Christensen).

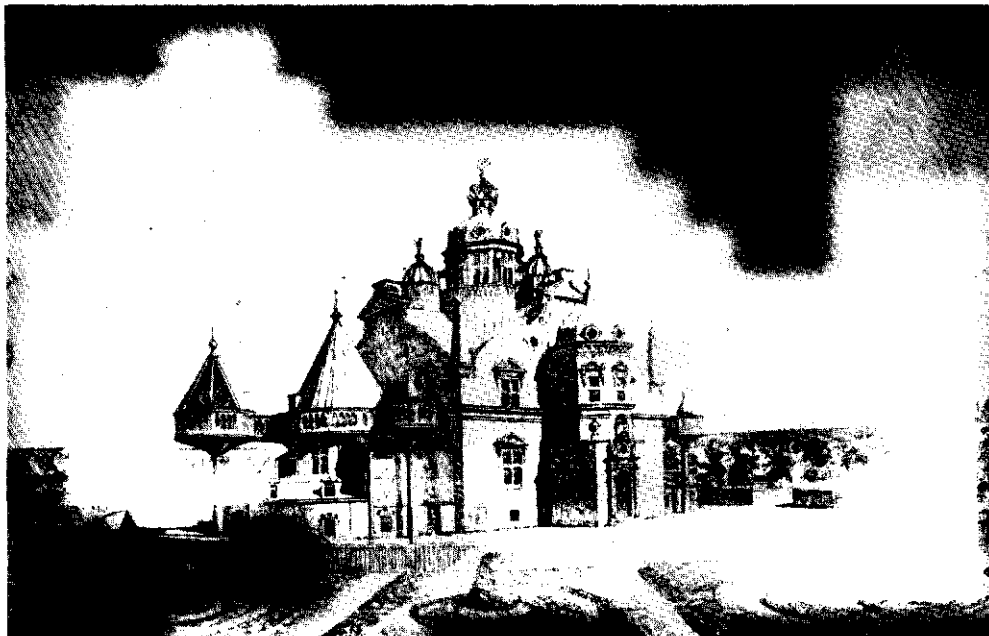


Fig. 2. Uraniborg efter akvarell av Charles Christensen.

rieämbetet, Landskrona Kommun och enskilda intressenter. I oktober 1986 har pengar ställts till förfogande av Tycho Brahefonden och en enskild donator för att låta utarbета planer och ritningar för en restaurering av området.

Renässansparkens konturer skall då markeras och slottets grundplan märkas ut på ett mera bestående sätt. Restaure-

ringen av Tycho Brahe-minnena stöds kraftigt i ett uttalande från Internationella Astronomiska Unionens (IAU) generalförsamling i New Delhi förra året. Riksantikvarieämbetet har också förklarat att området har samma angelägenhet som Uppsala högar och Birka.

Klas Hyltén-Cavallius

Noter

I Astronomisk Tidskrift 1985 nr 1, skildras Uraniborg och Stjärneborg av Gunnar Larsson-Leander. De gångna århundradenas undersökningar och för-

sök att bevara Tycho Brahe-minnena på Ven skildras ingående av Karl L. Larsson.

Medlemmarna i De skånska
landskapens historiska och
arkeologiska förening och
tidskriften ALE:s läsekrets

tillönskas

En angenäm julhelg

och

Ett Gott Nytt År 1987

STYRELSEN och REDAKTIONEN

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av **ALE. Historisk tidskrift för Skåneland**, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Brev och manus till redaktionen adresseras till fil. dr Sten Skansjö, Historiska institutionen, Magle Lilla Kyrkogata 9 A, 223 51 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 50 kronor (fr.o.m. 1987), kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening. Adress till föreningens skattmästare, Allan Persson: Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, arkivarie Anders Persson, Landsarkivet i Lund, Box 2016, 220 02 Lund eller hos skattmästaren.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö, ordf., museichef Torkel Eriksson, Helsingborg, v.ordf., arkivarie Anders Persson, S. Sandby, sekr., professor Lars Larsson, V. Nöbelöv, v.sekr., fil. kand. Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, professor Erik Cinthio, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, docent Siegrun Fernlund, Asmundtorp, överstelöjtn. Sven Hedin, Förslöv, fil. lic. Lars-Göran Kindström, Helsingborg, museichef Anders W. Mårtensson, Lund, professor Birgitta Odén, Lund, läns museichef Bengt-Arne Person, Varberg, professor Göran Rystad, Lund, fil. dr Sten Skansjö, Lund, landsarkivarie Anna-Christina Ulfsparré-Meurling, Lund, läroverksadjunkt Curt Widenborg, Ronneby, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Göteborg.

